

Jakub Kraciuk

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCIOWE Z PERSPEKTYWY KRAJÓW SŁABO I WYSOKO ROZWINIĘTYCH

*FOOD SECURITY FROM THE PERSPECTIVE OF LESS AND HIGHLY
DEVELOPED COUNTRIES*

Słowa kluczowe: światowe bezpieczeństwo żywnościowe, globalizacja, kraje słabo i wysoko rozwinięte
Key words: global food security, globalisation, less and highly developed countries

Abstrakt. Celem artykułu było ukazanie stanu bezpieczeństwa żywnościowego krajów o różnym poziomie dochodów oraz przedstawienie czynników wpływających na to bezpieczeństwo. Stwierdzono, że czynnikiem w największym stopniu ograniczającym poziom bezpieczeństwa żywnościowego jest niedostateczny poziom osiągalności cenowej natomiast mniejsze znaczenie ma dostęp do żywności. Dysproporcja w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego pomiędzy krajami najbogatszymi a najuboższymi jest duża, ale w ostatnich latach ulega zmniejszeniu.

Wstęp

Bezpieczeństwo żywnościowe stanowi jedno z najważniejszych globalnych wyzwań współczesnego świata. Związane jest to przede wszystkim z rosnącą liczbą ludności. O ile obecnie liczba ludności na świecie wynosi około 7 mld, to szacunki wskazują, że populacja światowa w 2050 roku może osiągnąć ponad 9 mld [Gill 2014]. W związku z tym powstaje problem, jak przygotować się do takiego wzrostu populacji, jak sprostać wyzwaniom związanym z produkcją żywności i jej bezpieczeństwem. Równie ważną kwestią jak produkcja żywności jest też jej dystrybucja. Obecnie na całym globie jest niedożywionych około osiemset milionów osób, a jednocześnie około miliarda osób jest otyłych. Wskazuje to wyraźnie na poważny problem globalnej dystrybucji żywności. Równie ważną kwestią, szczególnie dla krajów słabo rozwiniętych, jest występujący tam niedostateczny poziom osiągalności cenowej. Celem artykułu było ukazanie stanu współczesnego bezpieczeństwa żywnościowego z podziałem na poszczególne grupy krajów oraz przedstawienie elementów tego bezpieczeństwa.

Material i metodyka badań

Do przedstawienia globalnego bezpieczeństwa żywnościowego wykorzystano Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywnościowego (*Global Food Security Index*), który został opracowany na zlecenie firmy DuPont przez Economist Intelligence Unit (EIU) w 2012 roku. Przy pomocy tego narzędzia na bieżąco bada się osiągalność cenową, dostęp do żywności oraz jej jakość i bezpieczeństwo w 109 krajach, na podstawie analizy 28 czynników, wykorzystując dane m.in. z Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), Międzynarodowego Funduszu Walutowego (IFW), Organizacji ds. Żywności i Rolnictwa (FAO), Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) oraz Banku Światowego.

Koncepcja globalnego bezpieczeństwa żywnościowego

Pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego może być analizowane w różnych aspektach. Ma ono swoje miejsce w naukach ekonomicznych zajmujących się rolnictwem, filozofii, doktrynach politycznych czy socjologii. Spośród wielu definicji tego pojęcia na szczególną uwagę zasługuje ta sformułowana przez dwóch amerykańskich socjologów – Bush i Lacey [1984], którzy podają,

że bezpieczeństwo żywnościowe ma co najmniej trzy wymiary: pierwszym jest rozporządzalność, tj. posiadanie wystarczającej ilości dostępnej żywności dla całej ludności w każdym czasie, aby podtrzymać życie ludzkie. Drugim wymiarem bezpieczeństwa żywnościowego jest dostępność. Podaż żywności nie powinna być ograniczana. Trzecim wymiarem jest adekwatność, rozumiana w kategorii zbilansowanej racji pokarmowej, przy czym równocześnie adekwatna podaż żywności jest wolna od chorób i trujących substancji. Z kolei wspomniane trzy wymiary bezpieczeństwa żywnościowego należy rozpatrywać na kilku płaszczyznach: z punktu widzenia pojedynczego gospodarstwa domowego w skali narodowej i międzynarodowej [Małysz 2009].

Oficjalna definicja bezpieczeństwa żywnościowego została sformułowana na Światowej Konferencji Żywnościowej, która odbyła się w 1974 roku w Rzymie. Według niej bezpieczeństwo żywnościowe to dostępność w każdym czasie odpowiedniej podaży podstawowych produktów żywnościowych, aby zaspokoić stale rosnącą konsumpcję oraz przeciwdziałać fluktuacjom wielkości produkcji oraz cen [Report of the World... 1975]. Z kolei w latach 90. XX wieku pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego rozszerzono m.in. o kwestie żywności bezpiecznej (*safety food*), zawartości wartości odżywczych w żywności oraz o preferencje żywnościowe determinowane czynnikami społecznymi czy kulturowymi [Rome Declaration... 1996]. W 1996 roku na Światowym Szczycie Żywnościowym przyjęto, że bezpieczeństwo żywnościowe na poziomie pojedynczego człowieka, gospodarstwa domowego, narodowym, regionalnym i globalnym, jest osiągnięte wtedy, gdy wszyscy ludzie cały czas mają fizyczny i ekonomiczny dostęp do bezpiecznej i pożywnej żywności wystarczającej do zaspokojenia ich potrzeb żywieniowych oraz preferencji dla aktywnego i zdrowego życia [Sapa 2010].

Bezpieczeństwo żywnościowe na płaszczyźnie międzynarodowej stało się wartością stojącą w opozycji do głodu utożsamianego z niedostatkiem, ubóstwem, co z kolei wydaje się pokłosiem paradoksalnego zjawiska współlistnienia biedy i bogactwa na świecie. W sferze międzynarodowej bezpieczeństwo żywnościowe może być zarówno przedmiotem globalizacji, jeśli celem politycznym rządzących będzie właściwa redystrybucja dóbr i gospodarowanie zasobami, jak też jej skutkiem. Wówczas, gdy procesy globalizacji będą przebiegać niewłaściwie może to doprowadzić do braku bezpieczeństwa żywnościowego (*food insecurity*) [Leśkiewicz 2012].

Bezpieczeństwo żywnościowe w aspekcie teorii ekonomicznych

Występujące w ostatnich dekadach problemy globalne, wśród których możemy wyróżnić problem głodu lub trudności z zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego można analizować z punktu widzenia różnych teorii ekonomicznych. Należy jednak stwierdzić, że teorie głównego nurtu, a przede wszystkim teoria neoklasyczna, nie są w stanie dostatecznie wyjaśnić problemów rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w procesie globalizacji gospodarki światowej. Związane jest to przede wszystkim z tym, że ekonomia neoklasyczna ma charakter mikroekonomiczny. Założenia logiki tej ekonomii zawierają się w tezie, że to, co jest dobre dla pojedynczego podmiotu gospodarczego jest również korzystne dla globalnego społeczeństwa. Część zwolenników teorii neoklasycznej przyjmuje więc, że jej atrybuty jakimi są: racjonalność, efektywność, wydajność, wzrost gospodarczy, można w całości przenieść na grunt teorii makroekonomicznych. Niektórzy ekonomiści wskazują jednak, że mamy tu do czynienia z tzw. błędem złożenia, a więc przenoszeniem prawdziwych analiz (np. mikroekonomicznych) na inny poziom (np. makroekonomiczny). Najprostszą metaforę błędu złożenia możemy znaleźć u Hardina [1968] w postaci teorematu „tragedii wspólnego pastwiska”. Wskazuje on, że producenci rolni wykorzystując wspólne pastwisko dążą do maksymalizacji jego wykorzystania przez zwiększenie stada i czasu wypasu zwierząt. Działanie to jest racjonalne na poziomie jednostki. Jeśli jednak postąpią tak wszyscy producenci, to doprowadzi to do tragedii wszystkich producentów ze względu na degradację pastwiska i niemożność jego dalszego wykorzystania. W tej sytuacji rodzi się pytanie, czy przy wspólnym zarządzaniu zasobami można uzyskać zadowalający poziom efektywności i utrzymać jakość usług ekosystemów [Bisaga 2012].

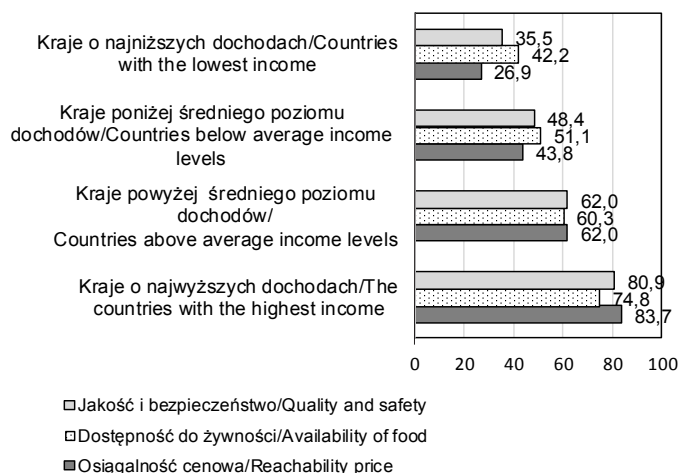
Krytyka prymatu wzrostu wynika przede wszystkim z ograniczeń systemu środowiska. Proces rozwoju ekonomicznego w okresie industrializacji zasadzał się na nieograniczonej podaży nakładów materialnych i nieograniczonej pojemności środowiska do absorpcji odpadów. Rosnąca presja na środowisko naturalne związana z szybkim rozwojem gospodarczym i demograficznym od trzech stuleci, spowodowała przekroczenie pojemności globalnego ekosystemu. Tymczasem biosfera ma pewne wartości progowe, które nie mogą być przekroczone, jeśli ma być zachowane siedlisko dla ludzi. Dlatego też teoria ekonomiczna powinna podbudować instrumenty polityczne utrzymujące w ryzach spożycie *per capita* stosownie do możliwości systemu ekologicznego. W przeciwnym wypadku system społeczno-gospodarczy bazujący na paradygmacie wzrostu nigdy nie będzie zrównoważony [Zegar 2015]. Krytyka imperatywu wzrostu może być prowadzona także z pozycji racjonalności społecznej oraz ekologicznej, przede wszystkim z powodu pomijania przez rynek efektów zewnętrznych. W proces globalizacji wpisana jest wewnętrzna sprzeczność między dążeniem do efektywności na poziomie mikroekonomicznym a kosztami społecznymi i środowiskowymi tego dążenia. W rachunku ekonomicznym prowadzonym przez podmioty koszty te nie są uwzględniane na poziomie mikroekonomicznym. Wzrost tych kosztów w tempie zbliżonym do rozwoju procesów globalizacyjnych akumuluje potencjalne konflikty społeczne [Grzelak 2010]. Taka wiązka sprzeczności sprawia, że struktury koordynacyjne powinny regulować i kształtować nie tylko racjonalność mikroekonomiczną, ale także makroekonomiczną i środowiskową. Uwzględnienie zmian we wszystkich obszarach racjonalności wymaga jednak rekonfiguracji ekonomii głównego nurtu. Rozwiązaniem może być również rozwinięcie nowej ekonomii agrarnej, która powinna mieć się w nurcie ekonomii zrównoważonego rozwoju, obejmującej także ekonomię ekologiczną.

Globalne bezpieczeństwo żywnościowe

Zachodzący proces globalizacji ekonomicznej ma duży wpływ na bezpieczeństwo żywnościowe świata. Wprawdzie na skutek procesu globalizacji następuje poprawa tego bezpieczeństwa, to jednak w odniesieniu do kwestii żywności, świat charakteryzuje się wyraźną dychotomią. Na jednym krańcu znajdują się kraje rozwinięte gospodarczo (np. USA, państwa Unii Europejskiej), w których występuje nadprodukcja żywności będąca efektem m.in. bardzo wysokiej wydajności z 1 ha upraw. Potrzeby żywnościowe ludności tych regionów potencjalnie mogłyby być w pełni zaspokojone. Zjawisko głodu, które w tych państwach również występuje, choć w skali marginalnej, nie wynika z braku zasobów posiadanych czynników wytwórczych i możliwości ich użycia, lecz jest rezultatem dysproporcji w podziale dochodów, co z istoty generuje pewną grupę ludzi o niezaspokojonych potrzebach żywnościowych. O pełnym zaspokojeniu efektywnych potrzeb żywnościowych w krajach Europy i Stanach Zjednoczonych świadczy fakt, iż obserwuje się tam wręcz zjawisko wyłączenia z produkcji części ziemi rolniczej [Babiak 2011]. Na drugim natomiast biegunie znajdują się kraje rozwijające się, mające z reguły niekorzystne warunki naturalne dla wytwórczości rolnej, w których problem głodu i niedożywienia jest zjawiskiem permanentnym.

Instrumentem służącym do określenia globalnego bezpieczeństwa żywnościowego jest Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywnościowego (*Global Food Security Index*). Jest to interaktywny model wykorzystujący wiele narzędzi analitycznych umożliwiających dokonanie porównań pomiędzy państwami i regionami na podstawie ujednoliconych wskaźników i metod. Ważną kategorią w powyższym indeksie jest osiągalność cenowa, czyli zdolność konsumentów do zakupu artykułów spożywczych. Przy obliczeniu tego wskaźnika bierze się pod uwagę kilka czynników, m.in.: udział konsumpcji żywności w wydatkach gospodarstwa domowego, odsetek populacji poniżej światowego progu ubóstwa, PKB *per capita*, dostęp do finansowania dla rolników. Kolejnym wskaźnikiem jest dostęp do żywności, przy obliczeniu którego uwzględnia się m.in. wystarczalność dostaw, poziom stabilności politycznej i stabilności produkcji rolnej, poziom strat żywności. Innym wskaźnikiem jest jakość i bezpieczeństwo żywności, przy konstrukcji którego uwzględnia się zróżnicowanie diety, standardy żywnościowe, dostępność mikroelementów i jakość białka.

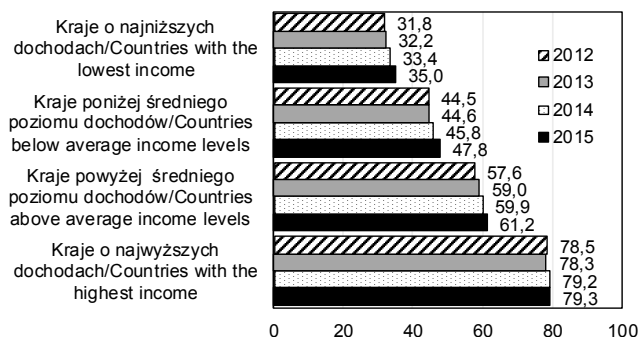
Zróżnicowanie wielkości tych wskaźników w różnych grupach krajów wskazuje na ogromne dysproporcje pomiędzy krajami wysoko i słabo rozwiniętymi. W krajach o najniższych docho-

Rysunek 1. Wartości wskaźników służących do obliczania Światowego Indeksu Bezpieczeństwa Żywnościowego w krajach o różnym poziomie dochodów w 2015 roku (skala od 0 do 100)
Figure 1. The values of the indicators used to calculate the Global Food Security Index in countries with different levels of income in 2015 (the scale from 0 to 100)

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Global Food Security Index 2015, <http://foodsecurityindex.eiu.com>]

Source: own calculations based on [Global Food Security Index 2015, <http://foodsecurityindex.eiu.com>]

Rysunek 2. Wartości Światowego Indeksu Bezpieczeństwa Żywnościowego w krajach o różnym poziomie dochodów w latach 2012-2015 roku (skala od 0 do 100)

Figure 2. Values of Global Food Security Index in countries with different levels of income in years 2012-2015 (scale from 0 to 100)

Źródło: jak na rys. 1

Source: see fig. 1

dach zdolność konsumentów do zakupu artykułów spożywczych jest ponadtrzykrotnie niższa niż w krajach o najwyższych dochodach, chociaż nawet w krajach najbogatszych znaczny odsetek konsumentów ma problemy z zakupem tych produktów. Mniejsze dysproporcje pomiędzy krajami słabo i wysoko rozwiniętymi występują przy porównaniu jakości i bezpieczeństwa dostaw, najmniejsze zaś w przypadku dostępności żywności (rys. 1). Wskazuje to, że mniejszym problemem dla krajów najslabiej rozwiniętych jest dostępność żywności. O wiele poważniejszym problemem jest trudność z zakupem obecnej na rynku żywności.

Analizując Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywnościowego możemy zauważyć wyraźną korelację pomiędzy wielkością dochodów a wielkością tego wskaźnika. Jego wartość w krajach o najwyższych dochodach zbliżyła się w 2015 roku do 80, natomiast w krajach o najniższych dochodach kształtuje się na poziomie 35, czyli była ponaddwukrotnie niższa. Jednak w ostatnich czterech latach w krajach najbardziej rozwiniętych Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywnościowego wzrósł o niewiele ponad 1%, natomiast w krajach najbiedniejszych o ponad 9%. Dane te wskazują, że zmniejszają się dysproporcje w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego pomiędzy krajami słabo i wysoko rozwiniętymi, chociaż postępujący proces globalizacji powoduje pogłębianie się różnic dochodowych i majątkowych.

Podsumowanie i wnioski

Postępujący proces globalizacji ekonomicznej sprawia, że występuje systematyczny wzrost gospodarki światowej. Rośnie również światowa produkcja żywności. Mimo tego, ciągle aktualny jest problem żywnościowy rozumiany jako brak bezpieczeństwa żywnościowego, który w największym stopniu dotyka kraje rozwijające się. Przyczyny tego problemu w zdecydowanie mniejszym stopniu tkwią po stronie podażowej żywności, a dotyczą głównie strony popytowej związanej z brakiem uzyskiwania osiągalności cenowej oferowanych produktów żywnościowych. Występują też problemy związane z niską jakością tych produktów. Wydaje się w związku z tym, że przy rozwiązywaniu problemu zbyt małego bezpieczeństwa żywnościowego bardziej pomocna jest teoria zrównoważonego rozwoju niż teoria neoklasyczna. Alternatywą może być też rekonfiguracja teorii głównego nurtu.

Literatura

- Babiak J. 2011: *Możliwości produkcyjne rolnictwa a sytuacja żywnościowa świata*, Polityki Europejskie Finanse i Marketing, 5(54).
- Bisaga A. 2012: *Dobrobyt a problem braku złożenia w globalnej gospodarce*, [w:] U. Zagóra-Jonszta (red.), *Dokonania współczesnej myśli ekonomicznej. Teoretyczne ujęcie dobrobytu*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, 22-23.
- Bush L., W.B. Lacey (red.), 1984: *Food Security in the United States*, Westview Press, Boulder-London-Colorado, 2.
- Gill P. 2014: *Bezpieczeństwo żywnościowe w Polsce rośnie*, Farmer, [online], <http://www.farmer.pl/fakty/polska/bezpieczenstwo-zywnosciowe-w-polsce-rosnie,51801.html>.
- Global Food Security Index. 2015: <http://foodsecurityindex.eiu.com>.
- Grzelak A. 2010: *Problem złożoności w ekonomii w kontekście procesów globalizacji*, [w:] A. Grzelak, K. Pająk (red.), *Nowe trendy w metodologii nauk ekonomicznych*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań, s. 128.
- Hardin G. 1968: *The tragedy of the commons*. „Science”, 13th December.
- Leśkiewicz K. 2012: *Bezpieczeństwo żywnościowe i bezpieczeństwo żywności – aspekty prawne*, Przegląd Prawa Rolnego, nr 1 (10).
- Małysz J. 2009: *Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa żywnościowego*, [w:] S. Kowalczyk (red.), *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa, 79.
- Report of the World Food Conference*, Rome 5-16 November 1974, United Nation, New York 1975.
- Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action*. 1996: World Food Summit 13-17 November 1996, FAO, Rome.
- Sapa A. 2010: *Bezpieczeństwo żywnościowe w krajach rozwijających się*, Roczn. Ekon. Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, nr 3, 231-244.
- Zegar S.J. 2015: *Kwestia bezpieczeństwa żywnościowego a ekonomia*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, [online], <http://www.pte.pl/kongres/referaty/zegar%20j%20c3%b3zef%20stanis%20aw/zegar%20j%20c3%b3zef%20stanis%20aw%20kwestia%20bezpiecze%20c5%83stwa%20c5%bbywno%20c5%9aciowego%20a%20ekonomia.pdf>.

Summary

The purpose of the article was to show the state of food security of countries with different levels of income and representation of factors affecting this security. It was found that the greatest factor limiting the level of food security is insufficient level of price affordability while less important is access to food. The disproportion in terms of food security between the richest and poorest countries is large, but in recent years is reduced.

Adres do korespondencji
dr hab. Jakub Kraciuk prof. SGGW
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, tel. (22) 593 40 03
e-mail: jakub_kraciuk@sggw.pl